

elhull, mint a rongy. Csontjait autó / tapossa szét. Az úttest mellett a járdán / egy aszszony félreugrik, ahogy szárnyat növeszt / a tócsa a gyors esőzés után.” [52.] E három hatáselemből is látszik, hogy a költészeti hagyomány megkérdőjelezése egyáltalán nem érvénytelenítést, sokkal inkább kiegészítést jelent Székely Szabolcs könyvében. Ebben az értelemben is józan és egészséges *A beszélgetés története*, mely a közéleti témákra sem vak, ám a társadalmi kérdéseket elsősorban lélektani (megélési és reflexiós) szempontból közvetíti, és a vers hitelével képes tudósítani arról, hogyan nehéz jól élni: néha úgy, hogy a kispolgárinak tűnő „Kibélelt, páncélos élet”-ben beleroskad az ember a szeretetkapcsolatba tett munkába [26.] vagy épp a gyereknevelésben vétett hibákba [9.], néha pedig úgy, hogy a csecsemőt szoptató, s abba belealvó kedves száján kicsorgó nyálát is „villódzó csillagok” követik [48.]. Szélességében ennyire merész és egzisztenciális értelemben ennyire súlyos spektrumon csak kevesen tudnak érvényesen megszólalni a nyolcvanas években született magyar költők közül. [Magvető]

FEKETE RICHÁRD

Amit tudni akartál a szonetről – most megkérdezheted

PATAKY ADRIENN: *A HANGZATKÁTÓL A SZONETTKOSZIG. A MAGYAR SZONETT TÖRTÉNETÉRŐL ÉS NAGY PILLANATAIRÓL*

Az irodalom mint művészeti ág örökérvényűségének és egyúttal kimeríthetlenségének, azaz végtelen variativitásának egyik legpregnansabb bizonyítéka a legkülönfélébb műfajok és műformák permanens, akár évszázadokon keresztül tartó folyamatos jelenléte, illetve megújulási, transzformációs képessége. E hagyományos, esetenként akár másfél-kétezer éves múltra visszatekintő típusok és változatok egyszerre jelentették a tradícióhoz kapcsolódás lehetőségét és a kihívást annak meghaladására. Felmutatni valami újat a régiiben, s egyúttal annak bizonyítását, hogy az alkotó nemcsak hogy ismeri a régi kereteket és biztonsággal mozog közöttük, de képes azok inspiratív, invenciózus és konstruktív meghaladására is. Az „édes rögzültség/rögzítettség” terhet felvenni, a látszólag szűk köntösbe belebújni így egyszerre lehetett bizonyítéka a mesterségbeli tudásnak és az innovatív íráskészségnek.

A szonett az egyik legismertebb és legtöbbet használt műforma a tradíció igencsak széles skáláján. Pataky Adrienn tudományos munkásságában már korábban is kutatásainak középpontjában állt e téma, a Ráció Kiadó 2016-ban jelentette meg *Szabad kötöttség [Szonettekről és politikai líráról a '45 utáni magyar irodalomban]* című munkáját. A recenzens már e könyvről írt kritikájában megállapította: igen „találó szerzőnk oxymoronos kötetcímzése, hisz a jelzős szintagma épp az állandóság és változékonyság kettősségét, egymásba forduló dinamikáját, interferenciáját képes magába sűríteni. Emellett pedig metaforikusan arra is utal, hogy a rögzültség éppen hogy – látszólag paradox módon – szabadságot biztosít, már csak azért is, mivel e

konstans formák a zűrzavaros, bizonytalanságot árasztó, zilált, kaotikus világban/létben a megkérdőjelezhetetlen bizonyosságot hordozzák, szilárd alapokkal rendelkező releváns értékek hordozóiként állnak előttünk (illetve az alkotók előtt).” [Szentesi Zsolt: *Korlátoz-e a kötöttség?* [Alföld, 2017/11.]] A mostani kötet azt tanúsítja: Pataky Adrienn tudományos érdeklődésének, kutatói munkájának e 2016-os kiadvány csak az első lépcsőfokát jelentette. Ott [az alcímben is megjelölve] a 20. század második felének időszaka, míg most a teljes magyar irodalomtörténet temporális horizontja felől vizsgálja a szonett jelenségét és alakulásának, változatainak főbb állomásait. Mindezt – s e kutatói elgondolást csak helyeselni tudom – bevezeti egy rövid fejezet magának a szonettnek a kialakulásáról, létrejöttéről. Így megtudhatjuk, hogy nem állja meg a helyét az a középiskolai oktatásban elterjedt nézet, miszerint e műforma megteremtése Francesco Petrarcahoz köthető. „A szonett első számottevő teoretikusa, Antõnio Da Tempo már 1332-es *Summa artis rithmici* [‘A ritmikus művészetek összefoglalása’] című munkájában tizenhatféle változatot különített el egymástól.” [17.] – olvashatjuk Patakynál. Még az előző oldalon azt tudhatjuk meg, hogy „[A] szonett, mint forma Szicíliában alakult ki, II. Frigyes udvarában – akinek jegyzőjéhez, Giacomo da Lentinihez, mások szerint például Pietro della Vigna nevéhez kötődik –, majd Guittone d’Arezzo, Dante Alighieri vagy Folgóre da San Gimignano szonettjei biztosították az utat Francesco Petrarcaig, akinek a munkái által népszerűvé vált a szonett és a szonettfrekvencia [...]” Az viszont kétségtelen, szögezi le tanulmánykötet szerzője, hogy „[A] szonettek sorozatba rendezése Petrarca *Daloskönyve* óta jellemző [...]” [17.]

Irodalmunkban a tárgyalt műforma a 18. század óta van jelen. Semmiképp sem tekinthető ez véletlennek abban a megközelítésben, hogy a magyar kultúr-, művészet- és művelődéstörténetben először ebben az időszakban – egyebek mellett természetesen a felvilágosodás világ- és művészetfelfogásának, illetve eszmerendszerének következtében, mintegy ahhoz alkalmazkodva – volt/lett karakteres és megkerülhetetlen célkitűzés alkotóink számára az európai minták, példák, artisztikus paradigmák mindenféle értelemben vett átvétele, másolása, utánzása. Mert bár elszórt kísérletek, próbálkozások korábban is megfigyelhetőek voltak a modellkövetésre [csak a legismertebb példák: Janus Pannonius és az itáliai reneszánsz; a petrarkista szerelmi líra és Balassi; Zrínyi és a barokk világlátás, írásmód, nyelvezet, stilizálás], ezek inkább magukban álló elszigetelt jelenségeknek nevezhetőek. Ezzel szemben a 18. század közepétől, harmadik harmadától a legtöbb író és költő [akik közül többeknek, nem véletlenül, azaz ezzel paralel módon, a kultúr- és művelődéstörténeti munkássága is igen formátumos és a korban is meghatározó jelentőségű – lásd csak Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Virág Benedek életművének ide vonatkozó, legkevésbé sem elhanyagolható szegmenseit] érdeklődésének és munkásságának programosan és karakteresen centrumába helyeződött e minta- és példakövetés. Így az ekkor megszülető és gyorsan szárba szökkenő fordításiirodalom, az európai irodalmi alkotások magyarítása éppúgy ezt a célt szolgálta, mint magának a magyar nyelvnek az [egyébként szintúgy programos] fejlesztése, gazdagítása, pallérozása. E példa- és mintakövetésnek, azaz a kontinens irodalmához történő felzárkózásnak és kapcsolódásnak mint kitűzött, óhajtott célnak egyik állomása volt a földrészünk déli és nyugati részén már régóta elterjedt irodalmi műfajok és műformák átvétele, literatúránkban történő meghonosítása. Nem melleleg – s bár csak érintőlegesen, de

Pataky is utal erre Verseghy Ferenc kapcsán [34.] – ez elválaszthatatlan az időmértékes versritmus nagyjából ugyanezen időszakra tehető átvételével, elterjedésével. Úgy gondolom, az eddig feltártnál mindenképp szorosabb kapcsolatot kell feltételeznünk a két jelenség (vagyis a rövid-hosszú szótagok szabályos váltakozásán alapuló verselés és az európai műfajok és -formák egymással *paralel módon, illetve időben* történő megismerése és elterjedése között), hisz az utóbbiak jelentős hányada az időmértékes versritmus használatára épül. Ennélfogva igencsak problémás lenne/lehetett volna a szonett adaptálása a jambikus ritmika ismerete, illetőleg használata nélkül. Annál is inkább így van ez, mert – ahogy könyvének elején rögtön felhívja erre a figyelmet a szerző – a szonett első neve a 18. században a [könyvcímbe is megjelenő] 'hangzatka' volt. Ekképp magyarította Kazinczy a német barokkban elterjedt Klinggedicht/Klanggedicht szót, ami ott is 'hangkölteményt' jelentett. Ráadásul a szonett szó eredete egyébként is a latin sonare [hangadás, harangozás, megszólal[tat]ás jelentésben] kifejezésre vezethető vissza. Márpedig ha már az elnevezésben ennyire releváns tényező a hangzás, hangzósság, akkor ennek igencsak lényegi szegmense a(z időmértékes) metrikusságból felfakadó, vagyis a ritmikából kibomló hangzásvilág. Ezért vélek meghatározó jelentőségű kapcsolódást felfedezni a műforma megjelenése és elterjedése, illetve az antik verselés feltűnése és meghonosodása között.

Az első magyar nyelvű teljes szonett e fentebb említett korban születik Faludi Ferenc tollából: *A pipárúl (Uno sonetto)*. [Talán jellemző, hogy attól a Faludi Ferenctől, aki Kovács Sándor Iván szerint „épp a régi magyar irodalom utolsó nagy lírikusa és az első »modern« magyar költő”. [27.]] Érdekes és megfontolandó Pataky azon felvetése, miszerint „tulajdonképpen nemcsak az epigramma, de a Balassi-strófa is akadályozhatta, hogy korábban meghonosodjon a szonettforma a magyar irodalomban, mert amilyen funkciót betölthetett volna, azt e másik kettő ellátta”. [24.] Már csak azért is – idézi szerzőnk Klaniczay Tibort, a magyar és az európai reneszánsz nemzetközi híró és rangú professzorát, a Balassi-lírárt alapjaiban újraértelmező irodalomtudóst –, mert „Balassi az általa kialakított versformát »a tudós műköltészet formájának, a szonett magyar megfelelőjének érezhette, [...] a strófa önmagába zárttsága, a sajátosan párhuzamos és az öllekező rímelés valóban ehhez teszi hasonlóvá«”. [Uo.]

Fontos és a recenzens szerint megkerülhetetlen kérdés, hogy a szonett mi is egyáltalán, műfaj vagy műforma. Pataky Adrienn is foglalkozik e felvetéssel, álláspontja azonban nem egyértelmű. A 'szonettforma' kifejezést használja a 35. oldalon, a 21-en pedig az ennek nagyjából szinonimájának tekinthető 'versszerkezet' olvasható. A 94. oldalon a „kötött *formák* [kiem. Sz. Zs.] iránti igény fellángolását” említi az első világháborús líratörténesek kapcsán a szonetról is szólva. A 112. oldalon Fogarasi Györgyöt idézi: „A szonettforma szerzők tömegénél válik fontosabbá, mint a »nyelven túli« világ.” Majd néhány sorral lejjebb ez olvasható: „Talán fontosabb a forma önnön természetéből fakadó *reflexivitás*: alaki és tartalmi kötöttségei révén a szonett már-már műfajnak nevezhető.” [Kiem. az eredetiben.] E mondatban már némi terminológiai zavart vélek felfedezni, hogy 'alaki és tartalmi kötöttségekről' ír a szerző a műfaji jelleget bizonyítandó. Magának a fogalompárnak (forma–tartalom) a határozott problematikuságán túltekintve az még csak-csak elfogadható lenne, hogy a szonettnek vannak jól leírható (valóban) formai specifikumai, de hogy ún. tartalmiak is lennének, az meglehetősen kétséges számomra. Akár még az említett önreflexív

jellegre is igaznak vélem ezt, hisz számtalan olyan szonett íródott, melyekben ilyesféle vonással nem találkozhatni. Ugyanezen öntükröző jelleg tűnik fel a 18. oldalon olvasható – a recenzens számára egyebek mellett ezért is problematikus – érvelésben: „A szonett nemcsak az esetleges paratextusok vagy a szövegben felbukkanó önreflexív megnevezések, önmeghatározások miatt tartható műfajnak, hanem szerkezete, tartalma, hangneme, összjátéka s jelentősége miatt is »a kihívás, az erőpróba műfaja«.” [Az utolsó szavakban olvasható beépített citátum Csengery Kristóf 2004-es elemzéséből emelődött át.] Feltehető a kérdés: a paratextusok (melyek ráadásul a szerzői megfogalmazás szerint is ’esetlegesek’) miért lennének műfajiságot bizonyító jegyek? Hisz e jelenség a legkülönbözőbb műfajokban fellelhető – s persze nemcsak a lírában, de a másik két műnemben is. Az argumentumban olvasható ’szerkezet’ szó kifejezetten (mű)formai vonásokkal bír véleményem szerint [strófatagolás, rímelés, a verselés sajátságai, a két-két kvartina és tercina felépítése, illetve kapcsolata]. Még a ’tartalma, hangneme’ meglehetősen különböző szonettenként (ez még akkor is igaz, ha egyes szakírók szerint „az elégia felé hajlik” [Bitnitz Lajos – 36.], még Kölcsey magyarázatában „érzéssel vagy húmorról telyes [sic!], ’s harmoniás hangokból összealkotott dalocska” [37.]). Szigeti Csaba pedig – idézi kötetünk szerzője – ’formatípusként’ definiálja e verszetet [112.]. Összességében a recenzens véleménye szerint a szonett sokkalta inkább *műformaként* nevezhető meg, hiszen évszázadok során mind a világ-, mind a magyar irodalomban hangnemek, tartalmi-jelentésbeli elemek, költői viszonyulások és versbeli pozíciók, témák, érzések felsorolhatatlanul gazdag variánsait állította elénk, vagyis a tradicionális lírai műfajokkal (óda, elégia, epigramma, dal, stb.) összevetve csak rá jellemző sajátságokkal, karakterisztikusnak mondható jegyekkel nem rendelkezik. [Jól érzékeli ezt Pataky Adrienn akkor, amikor végső soron a műfaji besorolás felé tendáló megfontolásokra alapozó Hódossy Annamária-féle ’metazonett’ elnevezést – meglátásunk szerint jogosan – elutasítja [201.].]

A tanulmánykötet alapvetően két részre osztható. Egyrészt a szonettet vizsgálja a szerző, annak keletkezéstörténetét az európai, illetve a magyar irodalomban. Inspirálón, ugyanakkor elismerésre méltóan gazdag hazai és idegen nyelvű szakirodalomra támaszkodva, szuverén módon, illetőleg meglátásokkal, egyetértően vagy cáfolva dolgozza fel a hatalmas anyagot. Az, hogy Pataky Adrienn Kazinczy vagy Kölcsey ide vonatkozó munkáit ismeri, mondhatni, természetesen elvárható alapkövetelmény. Ám külön is kiemelendő és dicsérendő az, hogy egyebek mellett olyan réges-rég elfeledett szakíróktól [Harsányi István, Dömötör György 1664-es, Versegly Ferenc 1791-es és 1793-as, Bitnitz Lajos 1827-es, Sasku Károly 1836-os vagy Homokay Pál 1837-es munkái] is idéz folyamatosan, akiket legfeljebb csak a magyar irodalomtudomány történetével foglalkozó szakudósok egyike-másika ismer. A könyv másik fő csapásiránya a magyar nyelvű szonettek alakulástörténetét tárgyalja a fentebb már említett Faludi Ferenctől a 20. század végi nagy szonettköltőig [Tandori Dezső, Faludy György, Petri György]. Nemcsak a feldolgozott anyag mennyisége hatalmas [van, aki, mint például Faludy, egymaga több száz szonettet alkotott], de az ehhez tartozó, ezt tárgyzó szakirodalom is. A feldolgozás színvonaláról csak felsőfokokban tud szólni a recenzens. Nehéz és egyúttal felesleges is lenne kiemelni akár egyes ötleteket, meglátásokat, magvas, mélyen szántó gondolatokat – van belőlük bőségesen. Amit mégis mindenképp említésre méltónak tartok, az a verselemzések igen magas minősége. Ugyanis Pata-

ky nem pusztán „leírja”, élénk tárja a szonett alakulásának „eseménytörténetét”, ám emellett érzékeny, a legapróbb szcenikai, verstani, stilisztikai, poétikai finomságokat is észrevételező, s azokat az adott mű[részlet] szemantikai kontextusába helyező interpretátori tudása és habitusa remekbe szabott elemzésekkel kápráztatja el az olvasót. Említhetném – önkényesen kiemelve – Arany János *Naturam furcâ expellas...* című költeményének elemzését példaként éppúgy, mint Petri vagy Tandori egyes alkotásainak értő, néhol bravúros feldolgozását. Ennélfogva nemcsak egy műfaj- és műforma-történeti könyvet s egyúttal példatárat tarthat a kezében az olvasó, de egy kvalitásos műértelmezésekben is gazdag kiadványt. Pataky Adrienn-nek e munkája révén sokszorosan sikerült meghaladnia előző, korábban már említett könyvének színvonalát. Bár az is sok-sok értéket felvonultató szakmunkának volt nevezhető, ám amit ott hibaként róttam fel (elsősorban a helyenkénti vázlatosság, a kidolgozatlanság okán és kapcsán), itt ilyesféle rövidre zárttsággal, kifejtetlenséggel egyáltalán nem találkozhatunk. Olyan alapos és elmélyült munkát adott ki kezéből a szerző, hogy még azon fejezetek is magasabb szintre helyeződve kaptak helyet e kötetben (Nemes Nagy Ágnes, Petri György), amelyek a 2016-os kiadványban is a sikerültek közt voltak említhetőek. Egyértelmű és vitathatatlan a tudósi életútja minőségi fejlődése.

A szonett pedig megy tovább a maga útján, újabb és újabb átalakulások felé haladva, öröknek tűnő műformaként folyamatosan megújulva s egyúttal kötött formájával együtt inspirálva az újabb és újabb költőnemzedékeket. Ennek egyik legújabb példája Ágoston Tamás nemrégiben a Napkút Kiadónál megjelent (egyébként harmadik) verseskötete, a *Szonettek a babaházból*, mely több mint hetven szonettet tartalmaz, s a könyv versei kizárólagosan e műformában íródtak. Kedves Adrienn! A munka soha nem zárul le, mert a szonett élt, él és élni fog, amíg költészet van a létben. *[Ráció]*

SZENTESI ZSOLT

Újraolvasás, újra

HERCZEG ÁKOS: VISSZATÉRÉS A NYELVBE. ÉN-FIGURÁCIÓK ADY ENDRE KÖLTÉSZETÉBEN

Bár az Ady, Babits, Kosztolányi névsor kétségkívül modern irodalmunk ABC-je, Ady Endre helye csak látszólag stabil a kánonban. Elsősorban az oktatásban és a politikailag motivált irodalomértésben számít evidenciának, a tudományosan meglapozott értelmezésekben kevésbé. A költői életművet e berkekben gyakrabban tekintik az egocentrikus szereplőre, az anakronisztikus zsenitudat és a nyelvi instrumentalizmus állatorvosi lovának, mint a korszerű magyar literatúra reprezentánsának. A gond csak az, hogy az ezzel kapcsolatos vélemények többnyire alátámaszthatlanok maradnak. Felületes pillantások és szállóigészerű ítéletek helyett érdemes alaposabban elmélyedni Ady költészetében, mely a legalább nyolcvanöt esztendőn át – az 1990-es rendszerváltásig – tartó diadalútján nemcsak közönségfigyelmet, de számtalan értő elemzést és esszét is provokált. Bizonyára nem véletlenül. Elmélyült vizsgálatok azóta ritkábban jelentkeznek, pedig, részint a kánoni hely viszonylagos stabilitása és